

UDK 811.163.42'354

Izvorni naučni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
mlukic@ffos.hr

Vera BLAŽEVIĆ-KREZIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
vblazevic1@ffos.hr

GLAGOLJANJE GRAFITA*

(Ili o fatičkoj i metajezičnoj funkciji u glagoljskim grafitima)

U radu se pristupa analizi sadržaja hrvatskoglagoljskih grafiti-
ta s obzirom na fatičku i metajezičnu funkciju. Signali istaknutih
jezičnih funkcija promatraju se kao sastavnice (osebujnosti) raz-
govornoga stila i književnoumjetničkoga stila. Najavljena su i
otvorena neka nova istraživačka pitanja – ponajprije o mogućim
uzročnicimavanjskenepouzdanosti jezično-pismovnog materijala
grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptič-
nost iskaza i dr.). Rad funkcionira i kao svojevrsan esejistički
homage akademiku Branku Fučiću i njegovim *Glagoljskim*
natpisima iz 1982. godine.

Ključne riječi: *natpisi, grafiti, glagoljica, Branko Fučić, je-
zične funkcije i funkcionalni stilovi*

0. Fraške uvodničarske

U živoj komunikaciji kroz stoljeća srednjovjekovni glagoljski grafiti,
ali i oni iskazani drugim slavenskim pismima – ćirilicom i latinicom, prona-
laze svoje sugovornike kao iskazi vizualne kulture bilo da su tekstualni, tj.
zapisi, ili pikturalni. U očima modernog čovjeka, napose istraživača, njihov
često posve banalan sadržaj i primitivan oblik postaju liturgija, istraživačko
vrela: prvorazredni povijesni izvor za takozvanu malu povijest, povijest ljud-
ske svakodnevice, jednako tako i za književno-jezičnu povijest, povijest um-

* Prema naslovu istoimenog predavanja koje je Branko Fučić (1920–1999), u hrvatskoj filo-
logiji poznat kao najbolji poznavatelj hrvatske glagoljske epigrafike, održao u ime Povije-
snog društva otoka Krka 1973. na osnivačkoj skupštini *Ročkog bijenala Čakavskog sabora*
(Galović 2006: 32).

jetnosti... Nekada najčešće anonimniji čin *na rubu zakona, povišću pritrujen* postaje umjetnički snažna poruka koja više ne ovisi o sadržaju, jer je prekodirana vremenom od pismovnog postala (s)likovni izraz i iskaz.

„Sakristan svih istarskih crkava“, kako je u šali jednom nazvan, i jedan od napoznatijih hrvatskih glagoljskih paleografa Branko Fučić za grafite kaže: *To su črčkarije, ugrebene oštrim šiljkom na zidu, pogotovo na obojenu zidu gdje se uparane crte bolje ističu, gdje one svojom bjelinom odskaču od tamnije pozadine. To su, po domaću rečeno, „škaraboči“, to su „imena luda koja se nalaze svuda“, to su crteži i zapisi grafomana, kojih ima uvijek i svuda i koje zid ili bilo koja podloga neodoljivo izaziva da na njoj ostave trag, svoje ime, neku svoju poruku. Grafiti su, a što drugo, i ona urezana srca na kori stabala, i političke parole: živio ovaj, dolje onaj, smrt onomu kojemu se mrče zidovi? A zidovi su se mrčili oduvijek.* (1997: 157) Ljepota koju je Branko Fučić bio kadar vidjeti u tim *črčkarijama* po istarskim i kvarnerskim crkvicama bila je izvorom temeljnih studija o glagoljskim grafitima u hrvatskoj filologiji, studija koje svojim interdisciplinarnim pristupom hrane i druge znanstvene discipline, poput povijesti umjetnosti. Zahvatio je Fučić i u slavonske glagoljčine i ćirilične grafite – od Rudinske opeke benediktinskoga samostana Sv. Mihovila do zapisa na zidovima crkvice Sv. Martina u Lovčiću i Sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu te Sv. Martina u Martinu kod Našica. Njime pročitana rečenica sa zida Sv. Dimitrija */S/e pisa ed(a)nъ člov/ê/k* potaknula je nova istraživanja koja su svoj okvir zadobila u radovima Milice Lukić (1998), Matea Žagara i Milana Pauna (2004), a *bosančicom slavonskoga tipa* ispisano svjedočanstvo nekoga fratra u hodočasničkom pohodu našičkome Sv. Martinu koje je pročitao kao *pisa ia fra blaž ... baj* ... iniciralo je studiju o slavonskoj ćiriličnoj baštini M. Lukić i Vere Blažević Krezić (2014). Ono što je najvažnije, Fučićeva su istraživanja potvrdila premoć hrvatskoglagoljske pismovne kulture nad slavenskom u cjelini već samo kada je o tim usputnim glagoljskim zapisima riječ, a kamoli kada se u obzir uzmu i glagoljčni epigrafi. Tu veliku glagoljsku kulturnu priču, posvjedočuje Fučić oksimoronski – posve emotivno i znanstveno vjerodostojno, sagradile su i poruke na brzinu i uglavnom u tajnosti sročene, autori kojih su u različitim prilikama najboljeg sugovornika vidjeli u kakvu crkvenom zidu.

1. O pristupu

Glagoljski grafiti jedinstveni su spomenici hrvatske srednjovjekovne (i novovjekovne) pismenosti. Proizvedeni u trenucima krajnje neopterećenosti, jezičnom i pismovnom izvedbom mogli su posvjedočiti o živim mijenama idioma nekoga mjesta ili širega područja. Grafiti, dobro nam je poznato po-najprije zahvaljujući već spomenutom Branku Fučiću, uzgredni su, ali vrijedni spomenici primarno hrvatske književno-jezične povijesti, a sekundarno i kvalitete života, naobraženosti, osebnosti i dinamike međuljudskih odnosa srednjovjekovnoga čovjeka.

Jezik i pismo posredovani glagoljskim grafitima dugo su bili tek usputna postaja paleografskih i jezikoslovnih analiza upravo zbog činjenice da je riječ o neobremenjenu jeziku i pismu, proizvodima klesarskoga majstora u kojega je opismenjenost više iznimka nego pravilo (ili kakvoga *dijaka*, *žakna*). U skladu je s tim zaključeno najprije kako je riječ o spomenicima u kojih je narušenamorfologija slova te je teško suditi o evolucijskim etapama pisma prema linijskom formiranju, slovnom koordiniranju, učvršćivanju grafemičkih veza s govorenim dionicama jezika itd. (Fučić 1982, Žagar 2007). Također, dugo se izbjegavalo uscijecanje u raspored i karakter jezičnih dionica hrvatskoglagoljskih grafita (Mihaljević, Sudec 2011: 407–423), sve dok obuhvatnija analiza na svim jezičnim razinama – glasovnoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj – nije pokazala koliko taj korpus može biti zanimljiv i pouzdan izvor informacija za povijest hrvatskoga jezika.

I brižna je roditeljska ljubav, uz pustolovnu prirodu, akademika Branka Fučića upozoravala: *Natpisi su za paleografiju sekundarna materija, njih u pravilu ne kleše autor teksta. On piše predložak, a nepismen ili polupismen klesar ga kleše. Postupa s njime kao sa slikom. Zato su glagoljski epigrafski spomenici lijepi, ali slabo čitki* (1982: 7). Znanstvenom je trezvenošću i marom Fučić deducirao, zahvaljujući uvidu u stotine konkretnih spomenika, i druge otegotne okolnosti realizacije tih pismovnih spomenika, a te su: tvrdoća materijala, pisarske pogreške, deformacija slova, rasap duktusa iz mekopisna zapisa na kamenom materijalu itd.²

² Knjiga *Glagoljski natpisi* akademika Branka Fučića iz 1982. godine okuplja glagoljsku građu izvan knjiga, građu koja je uklesana u kamen, urezana u kovinu ili drvo (epigrafi, natpisi), odnosno građu koja je uparana u zid (grafiti). U užem smislu natpisi imaju spomenički značaj, vezani su uz predmet na kojemu se nalaze, a grafiti su naknadno urezani ili uparani te s predmetom na kojemu se nalaze nisu u izravnoj vezi. U odnosu na *počinitelja*, grafit (o) daje više informacija jer *grafiter* je pismena osoba koja silom pritišće površinu za pisanje (zid), ostavljajući podatke o duktusu u oblikovanju slova i drugome (usp. Tandarić 1985: 172).

Zahvaljujući prekretnim studijama i novouspostavljenoj metodologiji izučavanja procesa *pisanja* (ne pisma) kao uskojezične kategorije, i to disciplinama grafetike i grafematike (Žagar 2007), te nadahnutom novom tumačenju (onome koje počiva na uvažavanju modernističkih i postmodernističkih jezičnofilozofskih načela) glagoljskih grafita kao jezičnostilskih kategorija³, moguće je izučavanju glagoljskih grafitnih poruka pristupiti s dozom optimizma i znanstvenoga entuzijazma koji se nadahnjuje istaknutim stasalim perspektivama.

Riječ je o metodologiji koja uspostavlja nov odnos prema semantičkom planu poruka fiksiranih glagoljskim grafitima, a u odnosu na kanonsku distinkciju jezičnih funkcija Romana Jakobsona: referencijalne (denotativna, kognitivna – odnosi se na predmet poruke), emotivne (ekspresivna – označava govornikov subjektivan stav prema poruci), konativne (apelativna – usmjerena je na primatelja poruke), fatičke (usmjerena na kontakt, kanal, važna je za održavanje komunikacije), metajezične (usmjerenost poruke na kod, medij), poetske (estetska – usmjerenost poruke na samu sebe). Jakobson je svojom teorijom postulirao kontrast između poetske funkcije jezika i njegove komunikacijske funkcije. Posljedak je navedenoga dihotomijskog odnosa u sprezi s problemom referencije i to na sljedeći način: dok je u slučaju jezičnih sustava okrenutih komunikaciji jezik usmjeren na izvanjezični kontekst te uspostavlja referencijalan odnos prema stvarnosti i istini, u slučaju poezije jezik se okreće samom sebi pa se, u određenome smislu, može tvrditi da uspostavlja autoreferencijalan odnos. Jakobson je to stanje ovako definirao: *Usmjerenost (Einstellung) na PORUKU kao takvu, usredotočenost na poruku radi nje same, predstavlja POETSKU funkciju jezika* (1978: 23). Na tom je tragu i teza Andree Zlatar koja, govoreći o odnosu književnoga teksta i njegove referencijalne učinkovitosti, naglašava: *U običnom čitanju ne dolazi do postavljanja pitanja kako je moguće da nam jedan tekst znači, iako ne označava neku izvanjezičnu zbilju. Nemogućnost uspostavljanja referencije književnog teksta ne nameće nam se kao problem jer pri čitanju uopće ne pokrećemo proceduru verifikacije; nama nije važno da li je priča istinita ili lažna, u onom smislu u kojem istinitost ili lažnost znači referenciju ili nerefereciju u 'realnom' svijetu* (Zlatar 1989: 14). Za fikciju je, dakle, pitanje referencijalne verifikacije irelevantno jer fikcionalni iskazi operiraju kao *pseudoiskazi* koji, za razliku od opisnih i izjavnih iskaza, ne teže biti istinitima. Na sličan bismo način mogli

³ Izlaganje *Hrvatskoglagoljski grafiti* Sanje Zubčić na simpoziju *Glagoljska tradicija u povijesti slavenske pismenosti* (21–27. listopada 2013) u organizaciji Staroslavenskoga instituta iz Zagreba, Instituta za slavistiku Ruske akademije znanosti iz Moskve te Odsjeka za kroatistiku i Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

odrediti odnos između fikcije i faksije (ukoliko pod faksijom podrazumijevamo određene tipove iskaza koji imaju referencijalan odnos prema stvarnosti, tj. opisuju činjenična stanja kao što su npr. opisi raznih povijesnih događaja) jer i na ovoj razini možemo pretpostaviti kontrast između jezika koji ne referira, ne upućuje na neku izvanjezičnu stvarnost, i jezika koji to čini.

Sanja Zubčić sadržaju glagoljskih grafita pristupa s obzirom na referencijalnu i apelativnu jezičnu funkciju i uspostavlja recepcijsku razinu istraživanja razlikujući tipove grafita (pošiljatelj > primatelj, pošiljatelj > slikarski majstor, pošiljatelj > lik s freske, pošiljatelj > Bog/sveci), a s obzirom na sadržajnu razinu razlikuje ove tipove grafita: identifikacijski, datacijski, komentatorski i reakcijski, notacijski, biblijski (parafraza), edukacijski (abecedariji).

Potaknute uspostavljenom metodologijom, smatramo kako je moguće proširiti razredbeni sustav (tipova grafita) s obzirom na fatičku funkciju (svodi se na odnos između poruke i kanala: zadatak koji jezik ispunjava s obzirom na ovu funkciju jest da jednim dijelom njime oblikovanih iskaza omogućiti kontakt između pošiljatelja i primatelja poruke, interakciju u svrhu komunikacije koja se najprije očituje započinjanjem, održavanjem i završavanjem komunikacijskoga procesa) i metajezičnu funkciju (usmjerenost na kod poruke – to su signali koji, sudimo, mogu biti u vezi s fatičkom funkcijom i željom da se pospješi komunikacija). Shvaćanje uposlenosti signala metajezične funkcije temelji se na pristupu Marije-Ane Düriggl (2007, usp. Fališevac 2008: 358–360) koja novim generičkim i kulturnoantropološkim pristupom i metodologijom (koja se uvelike iscrpljuje markiranjem signala metajezične funkcije) korak po korak rekonstruira moguću izvedbenu situaciju i performativan kontekst nekih srednjovjekovnih narativnih djela, i to na temelju raznovrsnih tekstualnih signala. Pojam *paratekstualnosti* bio je poticaj Mariji-Ani Düriggl za istraživanjem modusa egzistencije srednjovjekovnog teksta, za rubne zone teksta koje svojevrsnom autoreferencijalnošću postavljaju okvir za razumijevanje teksta i njegovu interpretaciju.

Istražujemo upravo zastupljenost signala dviju istaknutih funkcija jer nas osobito zanima mogućnost tumačenja glagoljskih grafita kao hibridnih žanrova koji nose više karakteristika razgovornoga funkcionalnog stila (daka-ko srednjovjekovne, matične, sredine skriptora: žakana i vjernika) nego književnoumjetničkoga.

Marina Katnić-Bakaršić (1999) ističe kako je poznato da razgovorni stil obuća one (uglavnom usmene) iskaze koji su obilježeni neposrednošću i spontanošću, a s obzirom na otvorenost dijaloškim formama nerijetko služe kao podloga dramskom podstilu književnoumjetničkoga stila (jasno nam je da i grafiti s obzirom na signale apelativne funkcije, prema istraživanju Sanje Zubčić, svjedoče o otvorenosti dijaloškim pismovnim formama: usp. ko-

mentatorske/reakcijske grafite). U temeljima su razgovornoga stila vrijednosti antropocentrizma, konkretnosti, slikovitosti (ponekad proširene metaforičnošću). Nadalje, odlikuje senepripremljenošću i spontanošću jer se realizirau neformalnim situacijama, a zahtijeva brzo reagiranje (*brzo pisanje* kao još jedan, dosada nedovoljno istaknut, uzročnik retardacije glagoljičnih slova u grafiti-ma i natpisima, uz nepismenost, tvrdoću materijala i druge uzročnike koje je identificirao Fučić), smjenu govornika/pisara koji izmjenjuju replike, ponekad i prekidaju iskaze te upadaju u riječ/pismo jedni drugima i sl. Karakteristika je toga stila i naglo mijenjanje tema (započeta tema prekida se novom da bi se nastavila neka treća itd.). Zbog spontanosti i nepripremljenosti česte su pauze, zvuci oklijevanja (*hm, mm, a...*), poštapalice (*ovaj, onaj, razumiješ/razumije-te...*), ponavljanje dijela iskaza, te druge "greške" u performanciji. Osim toga, važan element razgovornoga stila svakako je realizacija fatičke funkcije koja se prepoznajena nekoliko načina. Prije svega, fatička je funkcija zastupljena umetnutim neleksičkim elementima u šutnju (*e, da...; i tako..., jah...*). Bez obzira na formu, oni nemaju leksičko značenje, većznačenje uspostavljanja i produžavanja kontakta. Drugi aspekt može se vidjeti u komunikaciji bliskih ljudi, u obitelji, kada postoje situacije koje prizivaju ponavljanje istih ili slič-nih verbalnih obrazaca(npr. prepričavanje istih događaja), specifične fraze i „privatne šale“. Treba imati na umu da fatička funkcija nije nimalo jednostavna: poznavanje/nepoznavanje njezinih nepisanih pravila bitno određuje status pojedinca u nekoj zajednici. Istovremeno, i ustaljene formule pozdravljanja, oslovljavanja i predstavljanja mogu se promatrati kao zasebni govorni akti. Fatičku funkciju imaju i specifična sredstva u svakodnevnoj komunikaciji koja se mogu tumačiti kao okvirna (*čuj, slušaj, vidiš, razumiješ, znaš...*). Uko-liko se promotri brojnost takvih sredstava u svakodnevnoj komunikaciji, nije neobičan zaključak da *ljudi jedni drugima malo kažu*, te da se prilikom susreta *uglavnom dogovaraju kako da uopće govore* (Katnić-Bakaršić 1999: 34).

Nadalje, razgovornom je stilu prirodan nepotpun stil izgovora/pisma–redukcija (ne bilježe se i ne izgovaraju neki glasovi/slova koji bi bili neop-hodni u "potpunom" stilu). Na leksikostilističkom planu svojstvena mu je upotreba emocionalno-ekspresivnoga leksika, uzprisutnost riječi subjektiv-ne ocjene (hipokoristici, pejorativi i sl.). U kolokvijalnoj upotrebi bilježe se i vulgarizmi i žargonizmi. U morfostilistici razgovornoga stila ističe se frekventnost glagola – ovaj je stil suprotstavljen znanstvenom i administra-tivnom stilu kao imenskim stilovima. U imenskim sintagmama briše se „no-seća“ imenica, a pridjev, tj. atribut općenito, supstantivizira se: Osim toga, razgovorni stil karakterizira prisutnost uzvika, partikula, anaforičkih i ka-taforičkihlemenata. S tim u vezi, na sintaktostilističkom planu dominiraju nepotpune, eliptične rečenice, rečenice u kojima izostaje sročnost i sl. Kolo-

kvijalni dijalog također je „neeksplicitan“, a kontekst omogućava jasnoću i preciznost značenja.

U razradi teme koja slijedi istaknute će se karakteristike razgovornoga stila, posredovane jezičnim signalima fatičke i metajezične funkcije, pokušati identificirati u odabranim glagoljskim grafitima (i natpisima) istarskoga područjaradi aktualizacije načela prigodnosti te isticanja važnosti jezičnoga materijala glagoljskih grafita za povijest hrvatskoga jezika i *lijepo riječi* njime posredovane, a sve uposlenjem i promoviranjem novih pristupa glagoljskom književnojezičnom ostvaraju.

Najveći doprinos očekuje se u određivanju čimbenika vanjske *nepouzdanosti* jezično-pismovnoga materijala grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptičnost iskaza) koji su uzrokovani osebjunostima stila analiziranih iskaza (razgovorni stil) i jezičnim funkcijama kojima su te vrijednosti posredovane (fatička, metajezična).

2. O glagoljskim zapisima

Glagoljski grafitizapisi su uparani/urezani na freskama ili u žbuci srednjovjekovnih crkava. Razlikuju se od natpisa uklesanih na kamen ili od zapisa na stranicama rukopisnih kodeksa ili tiskanih knjiga. Djela su različitih putnika, pismenih ljudi, popova, žakana i notara koji su pisanom porukom zasvjedočili da su bili u nekoj crkvi ili da se nešto znamenito dogodilo u svijetu ili njihovoj sredini. Često se miješaju zapisi na latinskom jeziku (*hic fuit*) i na hrvatskom – glagoljicom (*to pisa*). Najviše je glagoljskih grafita u Istri uparano na freskama u crkvi Majke Božje na Škrilinah u Bermu (oko 130), o čemu svjedoči i poznata Fučićeva monografija o Vincentu iz Kastva (1992), a zatim u Draguču, Svetvinčentu, Gračišću, Pazinu. Najvažniji su oni grafiti koji pokazuju razvitak glagoljskoga pisma: *Humski grafit*, *Ročki abecedariji* sl. Iz sadržaja grafita doznaje se o nesrećama, ratovima, požarima, kugama i gladi u Istri, stoga su oni vrijedni izvori za proučavanje srednjovjekovne svakodnevice. Definirajući (glagoljske) grafite, Branko je Fučić u predgovoru svoje knjige *Fraške* (1998, 2000) iste nazvao, kao i nju samu, *fraškama* (*fraške glagoljaške* – sitne ugrebotine koje su uzvici, komentari prizora s fresaka, opisivanje ili jednostavno bilježenje prisustva mjesta i događaja), potaknut glagoljskim grafitom sa zida crkve u Pazinu, gdje se potpisao jedan čovjek iz Lindara:

Ja Jivan Fraščičić pridoh u Pazin i se zapisah

A drugi jedan Lindarac, cakavac, podrugljivo je dopisao u nastavku, poigravši se prezimenom Fraščičić:

... da sam jedna bestija i jedna fraska.

Izraz *fraška*, prema Fučićevu tumačenju, preuzet je iz mletačkoga dijalekta u kojem figurativno ukazuje na nesmotrenu, nerazboritu, nevrijednu i prevrtljivu osobu.

Navedeni izraz glagoljaši su često upotrebljavali, i to uvijek s negativnim prizvukom i u *posprdnom* tonu. Fraške su i *trice*, *kućine*, *zafrkavanja*, *bezvrijedne stvari*, *brbljanja*, *ludorije*.

U senjskom *Korizmenjaku* stoji kakva treba biti ispovijed: *Spovid ima biti priprošća, a ne s fraškami ali s štrbami*, a fra Šimun Klimantović 1505. godine opisujući veliku glad i njezine uzroke, a ne držeći sebe dostojnim kroničarom, kaže: *Te fraške zapisah...*

Od nekoliko stotina zapisa po oslikanim istarskim crkvama Fučića je najviše impresionirao onaj najjednostavniji – također iz Pazina – na kojem je nesigurnom rukom netko zapisao prva tri slova glagoljske azbuke: *az*, *buki*, *vede*. On simbolizira čovjekovu primarnu potrebu za izražavanjem – sricanjem.

Knjiga *Glagoljski natpisi* kao 57. svezak Akademijinih *Djela* rezultat je četrdesetgodišnjih Fučićevih istraživačkih nastojanja u okviru hrvatskoglagoljske baštine, osobito u polju epigrafike. Da je riječ o paleoslavističkom biseru, zna se već prema tome što je u trenutku završavanja knjige Fučić posvjedočio kako je već 13 do 14% tada poznatih i opisanih grafita nestalo, a čak 58% otkrio je nakon Drugoga svjetskog rata sâm autor (usp. Damjanović 2014: 235). S druge strane, katalog spomenika zajedno s indeksima osobnih imena, prezimena, nadimaka, titula, epiteta, časti i zanimanja te toponima, ktetika, etnika i dr. Fučićevo izdanje i danas čine autoritetnim izvorom za jezičnu, paleografsku, književnu, kulturološku, povijesnu (osobito već istaknutu povijest svakodnevice) znanstvenu analizu te poligonom za primjenu novih teorijskih modela i metodoloških pristupa u lingvistici i šire. I posljednja knjiga akademika Stjepana Damjanovića *Novi filološki prinosi* posvećuje Fučićevim *Natpisima* cijelo jedno poglavlje. Koliko je poticajnim to štivo i danas, svjedoče nepatvorenim ganućem obojene rečenice akademika Damjanovića: *Čitajući ih svaki čitatelj odlazi u svoju šetnju i svaki obavlja svoju berbu, svaki gradi svoju sliku hrvatskoga glagoljaštva i njegova mjesta u povijesti hrvatske kulture* (2014: 237).

U skladu s istaknutim pošle smo u vlastitu *filološku šetnju* tragajući za glagoljskim zapisima koji nose signale fatičke i metajezične funkcije.

3.1 Fatička funkcija – primjeri

Dobro je poznata činjenica da sakralni stil uz druge jezične funkcije posjeduje i fatičku (poznavanje ustaljenih formula kaonačina izražavanja pripadnosti jednoj vjerskoj zajednici) te magijsku funkciju. Zbog naglašavanja važnosti te magijske funkcije mnoge religije čuvaju poseban jezik za sakralnu komunikaciju, jezik koji nije i jezik kojim se ta religijska zajednica koristi u ostalim područjima komunikacije. Takav je primjer uporabe latinskoga jezika u katolika (ali i hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju i novovjekovlju), crkvenoslavenskoga jezika u pravoslavaca i grkokatolika ili posebne inačice arapskoga jezika koji se razlikuje od govornoga arapskog jezika (u islamu).

TO PISA N, V IME BOŽJE ... LT GODNH⁴
BOŽE, BOŽE MOJ (Hrastovlje, grafit 20)

TO PISA ŽAKAN' ST(I)PAN KADA IDE NEGA SESTRA NA RÊKU
B(OG)' MU POMOZI AMEN (XV. st., Barban, Crkva Sv. Antuna opata)

Ovoj skupini primjera pripadaju i izravni prijevodi molitava poput latinske sentencije *Si cor non orat, invanum lingua laborat*:

AKO SRCE NE MOLI; ZAMAN JEZIK FLAFOLI⁵
(XVI. st., Barban, Sv. Jakov, grafit)

Zanimljivi su i egzorcistički zapisi poput ovoga:

ZLAMENIE
SVETOGA
KRIŽA OD
NEPRIÊTEL
NAŠIH IZ
BAVI NAS
BOŽE NAŠ
Č.H.K.A

⁴ Obratiti pažnju na ispuštanje slova: moglo bi biti motivirano brzinom pisanja pisara kojoj je uzrok *zabranjena radnja*, a takva se radnja mora požuriti, nauštrb pisma i jezika. Okrnjen, pokraćen, eliptičan izraz kao karakteristika neopterećenosti razgovornoga stila.

⁵ Onomatopeja, dijalektna živost – odlike razgovornoga stila. Molitvena osnova – dio fatičke funkcije.

Latinski: *Crux vera salus mea* (Boljun, Župna crkva Sv. Jurja).

O ISUSE KRUH
ANJ(E)LSKI O
DNAMI OD NA
S VSAKI GREH TEŠKI
(XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

S obzirom na ustaljene izraze, fraze, konektore koji ukazuju nacitate i parafraze Biblije – istaknuti su primjeri potvrda intertekstualnosti i intermedi-jalnosti. To znači, među ostalima, da imaju dijaloški potencijal (podržavanje komunikacijskoga procesa i njegove uspješnosti, čak i u transkodovnoj komu-nikaciji: vizualni medij freske/slike s biblijskim motivima i pismovni medij grafita; vidi: Fučić 1992):

LAŽNI OČETE VI S BOGOM KUNTREŠTAT
(Grafit komentira *procesije križi* na prosne dane koje su se u starini obavljale kroz cijeli tjedan uoči Spasova, XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

PRIDOŠE SEMO DVA KRIŽA V NEDELU KRIŽNU V SOBOTU

Dijalošku formu potvrđuju *grafiti dopisivanja*:

Č.F.M (?) (156?) TO PISA KI VOLI PRI MIZI SIDEĆ VINO PITI NEGO
KOPATI I KI VOLI VINO NEGO KROP KI TO PISA BOG MU POMOZI
I SVETA MARIJA AMEN. VSAKI RECI KI TO ŠTAL BUDE BOG MU
POMOZI I CETERA.

Dopisano:

VRAGU NA RAME

(Hrastovlje, Crkva Sv. Trojstva, XVI. st.)

Č.F.I.G. KADA BEH
TU Ê ŽAKAN TUDAR

Dopisano

(pogrdno: OSAL LOTAR)

(Prijevod: 1524, kada bjeh tu ja žakan Tudar. Dopisano: osal, lotar)

Č.F.I.B
TO PISA FRA BRNE
BAIČIĆ

Dopisano: POČTOVANI (OČE)

MINISTRE NEGA
UDRITE TIH
TRISTA KR
TI MOLIMO VA
ŠU MILOST

(Glavotok, samostanska Crkva Sv. Marije, 1522)

Šala mladoga klerika franjevca trećoredca koji je na zapis fra Brne Bajčića nastavio svoju molbu, upućenu provincijalu, da dosudi Brni tristo udara-
ca za kaznu.

Nadalje, i podrugljiv izraz prema kojemu oblikuje naziv – *fraška* – primjer je dopisivanja:

Ja Jivan Fraščičić pridoh u Pazin i se zapisah

Dopisano u nastavku *da sam jedna bestija i jedna fraska.*

Usklici, odobrenja, umetnuti neleksički elementi u šutnju (*e, da...; i tako..., jah...*) također potvrđuju fatičku funkciju:

TO GOVORE MRTVI ŽIVOMUČA ME
GLEDAŠ ALE ČA SE
ČUDIŠ ALE NE ZNAŠ DA SAM BIL
I ÊS' VČERA

KAKO SI TI DANAS A TI OČEŠ BIT
ZUTRA (K)AKO SAM ÊS' DANAS
ČFKZ TO PISA ŽAKAN MARKO

(Lovran, Župna crkva Sv. Jurja, XVI. st. – 1549.)

Ponavljjanje istih verbalnih obrazaca (prepričavanje istih događaja, svi-
ma već dobro poznato), specifične fraze i „privatne osobe i šale“ (organski
idiom, primjeri razumljivi samo iz konteksta, npr. mikrotoponimi – mikroregi-
ja, poznati su uskom krugu ljudi koji žive u blizini imenovanoga mikroobjekta
ili su na neki način vezani uza nj). Nalazimo ih zapisane u katastarskim doku-
mentima, ali i u neslužbenoj komunikaciji (Frančić 2009: 226–234). Funkcio-
niraju kaosredstva razgovornoga stila i kaosignali fatičke funkcije.

OVO E SLIPICIJA Z TRABE
(XVI. st., Crkva Sv. Marije na Škrilinama)

Fučić svjedoči da je Slipicija (*slijepac*, *varalica*) nadimak blizu Berma, a osobu glagoljaš, prema fizičkoj sličnosti, uspoređuje s bradatim pismoznancem na zidnoj slici (1982: 91).

3.2 Metajezična funkcija – primjeri

Primjeri koji potvrđuju usmjerenost na kod (podržava se i fatička funkcija, u smislu održavanja komunikacije, a tematizira se i ovladavanje pismom):

TOPIS(A...)
TO P(ISA...)
TI PI(SA...)
SIE PISA ŽAKAN...
SIE PISA ŽAKAN...
TO PISA LOVRE
(XVI. st., Sv. Marija na Škrilinama)

TO GOVORE MRTVI ŽIVOMU...
(Lovran, Župna crkva Sv. Jurja, XVI. st.)

SIE PISA ŽAKAN
EROLIM TRANPIĆ
(XVII. st., Sv. Marija na Škrilinama)

TO PISA TOM(AŠ) ŽAKAN / ISTRIAN (Z PA)VLINIĆI,
SE PISA TO(MAŠ),
TO PISA IVAN,
TO PISA /1494,

TO PISA ŽAKAN
IVAN ŠPAKA KADA SE
UČIH PISAT
(XVI. st., Sveta Marija na Škrilinama)

Elementi prekodiranja (pretpostavljeni govorni čin):
VSAKI RECI KI TO ŠTAL BUDE BOG MU POMOZI I CETERA
(Hrastovlje, XVI. st.)

ČFME KADA Ê POP JURAI
BADOVINIĆ REK(OH) MOJU

MLADU MISU

(1566, Crkva Sv. Marije na Škrilinama)

SE GOTOVO

(Hum, Crkva Sv. Jeronima na groblju, komentira se slika skidanja s križa)

Tu pripadaju i abecedariji:

A B V

TO PISA IVE ANAC'

(XIV-XV.st., Hum, Crkva Sv. Jeronima na groblju)

Ročki glagoljski abecedarij (Crkva Sv. Antuna opata, 1200. godina)

Provjeravanje značenja pojedinih rečenica i značenja slike:

TO E KUGA...

U SMRTI

KADA Ž...

SIE PISA

(XVI. st., Crkva Sv. Marije na Škrilinama – Uz glavu psalmističkog lu-de-bezbožnika, gledatelji su ga interpretirali kao personifikaciju kuge)

Primjeri citata i ukazivanja na citatnost:

IDI SOTONO KAKO PISANO JE

(Crkva Sv. Marije na Škrilinama, Kristove riječi iz evanđelja, XVI. st.)

OTIDI SOTONO ÊKO PI(SANO EST)

(Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XVI. st.)

V ONO VRÊME REČE ISUS

UČENIKOM SVOIM

(XV. st., Barban, Crkva Sv. Antuna opata)

I druge se osobitosti glagoljskih zapisa dadu podvesti pod odabrani pristup – primjerice fonološke redukcije (slučajna ispuštanja slova zbog brzine pisanja), glagolske anafore, ekspresivan leksik (subjektivne ocjene, pejorativi, vulgarizmi): *Vraže neč(a)stivi.... Deri slipče nori, pijani osal, usrali se* (Beram, Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XV. st.) i dr. Gordana Čupković (2013: 123–141) proučavala je i kategorizirala tipove uvredljivih iskaza s glagoljskih grafita kojima su u XVI. st. parane freske u beramskoj crkvi Svete Marije na Škrilinah. Autorica razlikuje pogrdnice (uvrede upućene Židovima, uvrede

upućene susjedima i predstavnicima vlasti te šaljive uvrede kojima komuniciraju žakni međusobno) i interaktivne ikonografske ekspresive (freska pretpostavlja reakciju gledatelja/slušatelja, a reakcija je, osim verbalnoga dopisivanja, i likovno porušivanje paranjem lica oslikanih).

Znakovima razgovornoga stila mogu se držati i eliptične rečenice: npr. *od duš veselje* (Komentar rajskoga blaženstva duše, prikazanoga malim aktovima nakon odvaganih dobrih djela, Crkva Sv. Marije na Škrilinama, XVI. st.). U perspektivi zanimljivi mogu biti i grafetički pokazatelji metajezične, fatičke i drugih funkcija – zgrade (za pojašnjenje značenja, prekidanje kontinuiteta teksta), točkice, prekinuti slijedovi, novi redovi (kod elipse) – osobito kod novijih grafita.

4. Completorium

Zaodjenuti u novije metodološke postupke (razina jezičnostilske raslojenosti starohrvatskoga jezika), posluživši kao jezični materijal u kojemu se traže i potvrđuju znakovi aktivnih jezičnih funkcija (fatička, metajezična), glagoljski grafiti danas pouzdano svjedoče o svjetonazorskom kontekstu hrvatskih glagoljaša, a posredno potvrđuju i ovo – Branko Fučić nezaboravni je hrvatski medievist, *dobri duh* hrvatskoglagoljske starine koji nije propustio za svakufrašku objasniti *TKO piše*, *ŠTO piše* i *ZAŠTO piše* (kako u srednjovjekovnoj tako i u novovjekovnoj glagoljskoj pismovnoj povijesti). Odajući priznanje, pokušali smo otvoriti i neka nova istraživačka pitanja – ponajprije o mogućim uzročnicima vanjske *nepouzdanosti* jezično-pismovnoga materijala grafita (pogreške, retardacija slova, ispuštanje slova, eliptičnost iskaza). *Vanjska nepouzdanost* grafita kao pismovno-jezičnoga materijala u tom slučaju ne bi bila tek potvrda neosviještenosti/ili neznanja srednjovjekovnih grafitera. Naprotiv, svjedočila bi o osebjnostima biranoga stila analiziranih iskaza (razgovorni stil, književnoumjetnički stil) koje se mogu potvrditi preko signala aktivnih jezičnih funkcija (kojima su te vrijednosti posredovane; fatička, metajezična). Može se zaključiti da te radnje (učinjene i najavljene), novi pristupi i osvježene šetnje *Glagoljskim natpisimazasigurno* nisu *Sizifov posao*, ali su daleko od *deističke* prirode Fučićeva rada koji spaja jezik, pismo, umjetnost i vjeru u priču istinitiju izačudniju od ishodišta samoga – srednjovjekovne faksije.

Marko Grčić o Fučiću je slično zaključio (2009: 76): *On u naoko mrtvim tragovima zaboravljene pismenosti uvijek uspijeva prodrijeti do društvene potrebe koja ju je proizvela: u njega ne samo da ti pisani dokumenti daju dostojanstvo životu toga podneblja, nego nanovo otkriven život toga podneblja daje i dostojanstvo njima. Život i kultura međusobno se osvjetljavaju.*

Prilog 1. Primjer glagoljskoga grafita
 (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1054>)

Humski grafit, 12. st. – grafit uparan u romaničkobizantske zidne slike u crkvi Sv. Jeronima u Humu koji govori o gregorijanskim (celebriranim) misama; nakon svake odslužene mise pop glagoljaš je tijekom trideset dana šiljkom uparao u zid po jedan rovaš te glagoljicom zapisao da je za dušu pokojnoga kovača Martina odslužio gregorijanski niz misa i povrh toga još jednu: *Kovača Martina je sve 30; je vzeta ino ošće jedna* (usp. Nazor 2002-3: 131).

Literatura

- Čupković, Gordana. 2013. Tipovi uvredljivih iskaza s beramskih glagoljskih grafita. *Fluminensia* 25 (2): 123–141.
- Damjanović, Stjepan. 2012. *Slovo iskona*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dürriegl, Marija-Ana. 2007. *Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Fališevac, Dunja. 2008. Marija-Ana Dürriegl, Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti. Zagreb 2007. *Slovo* (50): 258–260.
- Frančić, Anđela. 2009. Onomastička svjedočenja o hrvatskome jeziku. U *Povijest hrvatskoga jezika. Knj. 1, Srednji vijek*. Ante Bičanić, Stjepan Damjanović (ur.). Zagreb: CROATICA, 211–259.
- Fučić, Branko. 1973. Glagoljanje grafita. *Dometi* 7–8: 1–26.
- Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi – Djela JAZU, knjiga 57*. Zagreb: JAZU.
- Fučić, Branko. 1992. *Vincent iz Kastva*. Pazin: Kršćanska sadašnjost, Istarsko književno društvo Juraj Dobrila.
- Fučić, Branko. 1997. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Fučić, Branko. 2000. *Fraške*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Galović, Tomislav. 2006. *Krčki zbornik 50. jubilarni svezak. Pregled rada Povijesnog društva otoka Krka i bibliografija Krčkog zbornika*. Krk: Povijesno društvo otoka Krka – Liber d.o.o. Rijeka.
- Grčić, Marko. 2009. Branko Fučić: 'In tempore senectutis'. U *Slova na dar Branku Fučiću*. Josip Bratulić (ur.). Zagreb: Ex libris.
- Jakobson, Roman. 1978. *Ogledi iz poetike*. Beograd: Prosveta.
- Lukić, Milica, Blažević Krezić, Vera. 2014. Tragom hrvatske ćirilične baštine u Slavoniji. *Filologija* (63): 151–171.
- Mihaljević, Milan, Sudec, Sandra. 2011. „Jezik hrvatskoglagoljskih natpisa i grafita“. U *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić*. Tomislav Galović (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Institut za povijest umjetnosti – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Staroslavenski institut – Sveučilišna knjižnica Rijeka – Općina Malinska-Dubašnica, Malinska – Rijeka – Zagreb, 407–422.
- Nazor, Anica. 2004. In memoriam – Branko Fučić (8. rujna 1920 – 31. siječnja 1999). *Slovo* (52/53): 127–136.
- Tandarić, Josip Leonard. 1985. Branko Fučić. Glagoljski natpisi. Djela JAZU, knj. 57, Zagreb 1982, str. VI-XII+1-420. *Slovo* (35): 172–178.

- Zlatar, Andrea. 1989. *Istinito, lažno, izmišljeno*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Žagar, Mateo. 2007. *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska.

Mrežni izvori

- Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*,
<http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf> (posjet: 1. prosinca 2015)
- Mirčev, Andrej, *Genološke kušnje*,
<http://www.matica.hr/kolo/309/Genolo%C5%A1ke%20ku%C5%A1nje/>
(posjet: 1. prosinca 2015)
- Istarska enciklopedija
<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1054> (posjet: 18. 4. 2016)

Milica LUKIĆ & Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ

GLAGOLJANJE GRAFITA

(Or on Phatic and Metalinguistic Function in Glagolitic Graffiti)

The authors of this paper analyze the content of Croatian Glagolitic graffiti in respect of their phatic and metalinguistic function. The signals of prominent language functions are observed as components (distinctive features) of the conversational style and literary-artistic style. Furthermore, some new research questions are opened and announced – especially about the possible causes of *external uncertainty* of graffiti linguistic material (errors, retardation of letters, skipping letters, ellipticity of statements, etc.). The paper is also a kind of essayistic homage to academician Branko Fučić and his *Glagoljski natpisi* from 1982.

Key words: *graffiti, Glagolitic script, Branko Fučić, language functions and functional styles*